

szerezhet újabb ismereteket a vizsgálatról. A CD tartalma HTML rendszerben működik, a dokumentumokat böngésző segítségével tekinthetjük meg. Kétféle módon nyerhetünk hasznos információkat. Egyrészt gyakoriság-eloszlásokat kérhetünk, azaz olyan adatokat kereshetünk ki az adatbázisból, melyek a legalapvetőbb ismeretekről, kérdésekről informálnak, például hogy milyen válaszok születtek, azok milyen százalékos megoszlásban. Másrészt az alapinformációkon túlmenő tájékoztatást kapunk, ha keresztábrákat készítünk az adatfelvétel legfontosabb szociológiai ismérvei szerint.

A CD az adatokat témakörök szerint csoportokba rendezve mutatja be. Grafikonok teszik az eredményeket még követhetőbbé, érthetőbbé. A minta nagysága lehetőséget nyújt olyan keresztmetszetek, dimenziók vizsgálatára, melyekre egy „hagyományos” reprezentatív vizsgálat alkalmával nem lett volna mód.

A tanulmánykötet és melléklete széles olvasóközönség számára szolgál értékes információkkal. Tanulmányozása nélkülözhetetlen a kutatók számára, mivel nemcsak egy sokrétű reprezentatív vizsgálatot mutat be, hanem napjaink lényeges kutatásainak eredményeit szintetizálja. A könyv laikus és tájékozottabb olvasók számára egyaránt informatív. A tudományos igényesség mellett az elemzések rendkívül érthetőek, olvashatóak, azonban a statisztikában járatlanok számára sem jelent teljesíthetetlen próbatételt a kötet olvasása és értelmezése.

Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (2002): *Ifjúság 2000 Tanulmányok*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.

Holik Ildikó

„A hiányzó első lap”

*„Mert bármennyit tanult is valaki,
nem szabad elfelejtenie,
hogy még nem jutott el az első lapig”.*

Alberto Manguel talányos jelentésű fejezetcíme arra az olvasástörténeti nézőpontra utal, melyre kultúrtörténeti-önéletrajzi könyve egésze is példa. Az olvasás történetét bebarangoló esszéje az olvasás kultúrtörténetével foglalkozó szaktudományos kiadványok hiányosságait pótolja azzal, hogy rámutat: az olvasás végső soron „tudás, öröm, felelősség és hatalom”, ez így együtt, szétválaszthatatlanul adja „a hiányzó első lap” tapasztalatát.

Ahogy egy könyv soha nem „olvasható ki” teljes egészében, ugyanúgy az olvasás tevékenységének, az olvasás történetének kutatása is befejezhetetlen. Az olvasás nem csupán kultúráközvetítés, nemcsak testi gesztusok sora, hanem „életműködés”, azaz az életünkhöz ezer szállal kapcsolódik, a felismerés örömétől a rejtjel-fejtés nyűgéig. Így az olvasás története is ezerféle színárnyalatban mutatkozhat meg előttünk, és ráébredünk: „az olvasás története sem más, mint minden egyes olvasó története”.

A közelmúltban megjelent olvasástörténeti könyvek sorában így a mangueli látásmód sajátosan új szint hoz. Míg például a *Guglielmo Cavallo* és *Roger Chartier* szerkesztésében megjelent tanulmánykötet, „Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban” diakronikus szemlélettel (a görög kezdetek olvasásmódjától a posztmodern, kánonokat lebontó

olvasásáig), a történész és az irodalomtudós nézőpontját vegyítve mutatja be az olvasás történetét (1), addig például *Ivan Illich* 'A szöveg szőlőskertjében. Kommentár Hugo de Sancto Victore didascaliconjához' című könyvében széles művelődés- és mentalitástörténeti kitekintéssel egyetlen meghatározó olvasástörténeti fordulatot jelöl ki. Illich az újkori „könyvbeli” kultúra számára meghatározó paradigmaváltást, az olvasás- és gondolkodástörténet 12. században lezajlott forradalmát állítja érdeklődése középpontjába. (2) A szubjektív-életrajzi nézőpont miatt talán nem meglepő, hogy Manguel kronologikus-tematikusan kötöttséget nem ismerő, tudása sokszínűségének és korlátainak, valamint képzelete csapongásának teret adó, élettörténeti ihletettséggű olvasástörténetbe nyújt betekintést: „Mint az olvasás aktusa maga, egy lehetséges olvasástörténet is előreugrik korunkig, hozzám, olvasói tapasztalatomig, aztán visszatér egy korábbi lapra, egy távoli, idegen századba. Fejezeteket ugrik át, tallózik, válogat, újraolvas, nem hajlandó a konvencionális rendet követni”.

Valamiféle rend azonban mégiscsak megmutatkozik művében. Azon túl, hogy az eszszéfüzért 'Az utolsó lap' és 'A hátsó előzéklapok' címmel ellátott, egymásra utaló, a téma befejezhetetlenségét, körköröségét is sugalló fejezetek keretezik, az olvasást és annak történeti összetevőit bemutató könyv témáját különböző problémacsomópontok köré rendezik. Eközben persze ügyel arra, hogy az önéletrajzi szál soha ne szakadjon el, és ha egy mód van rá, találkozzon irodalomtörténeti jelentőségű életrajzokkal, jelentős személyiségek olvasói tapasztalatával. Az olvasáshoz való személyes viszonyának alakulását Manguel a betű-felismerés örömétől kezdve ecseteli, leírva az „avatási rítus” főbb tapasztalati állomásait, mely végén elmondhatja: „Egyedül voltam a formákkal, s néma, de tiszteletteljes dialógusban nyilatkoztunk meg egymásnak. Minthogy a pusztá vonalakat eleven valósággá tudtam változtatni, mindenható lettem. Tudtam olvasni.” A könyvek útján megtapasztalt világ így lassan kinyilváníthatja önmagáról, hogy – különösen igaz ez a zsidó-keresztény hagyományban – maga a világmindenség is „számokból és betűkből álló írott könyv”. Ebben az (olvasói) világban egyre inkább otthonra lelő fiatal Manguel egyik meghatározó tapasztalata, hogy egy időre a vak *Jorge Luis Borges* felolvasója lehetett, és egy-egy felolvasás után átrendezte „lelki könyvtárát”. Már a mangueli vallo-másokat és önéletrajzi emlékeket indító első fejezet olvasással kapcsolatos gondolatai is aktívan felhasználják a legújabb irodalomtudomány felismeréseit. Elsősorban a befogadó-orientált és az intertextualitásra ügyelő elméletek megállapításai kerülnek előtérbe, de végső soron például monográfiája struktúrája szempontjából is meghatározó annak tudatosítása, hogy az olvasás története nem követheti a politikatörténet vagy az irodalomtörténet kronológiáját.

Az olvasástörténeti esszé keretét záró fejezet sok szempontból az első fejezet folytatása, ám a szemléletmód egy lényeges pontban megváltozik. A 'Hátsó előzéklapok' fejezete arról a meg nem írt olvasástörténeti könyvről szól, mely ugyan sokban emlékeztet arra a monográfiára, melynek záró része, ám elsősorban annak ki nem bontott lehetőségeire irányítja a figyelmet. Ezt a könyvet szerzőjével együtt már kívülről szemléli a narrátor. A fiktív könyv hasonlóságát, ugyanakkor eltérését az éppen készülő könyvtől a cím is jelzi: 'Az olvasás világtörténete' csak hajszálynira tér el a valós könyv címétől. A „mindenség könyvtárának” legtávolabbi zugaiban megbúvó „meg nem írt könyvek” között van tehát a helye ennek a képzeletbeli monográfiának. Gazdag név- és tárgymutatója (a narrátor találomra a T betűnél üti fel) tele van olyan talányos és élvezetes – és esszéíró humorára is rávilágító – címszavakkal, mint például: Tapintható szövegek, Tarzan könyvtára, Temetői olvasmányok, Tépni való oldalak... És „természetesen” a könyv gazdagon illusztrált olyan – soha nem látott – képekkel, mint például: kortárs festmény az alexandriai könyvtárról, vázlat Pascal port-royali szobájáról és könyveiről, valamint fénykép azokról a tengervíz áztatta könyvekről, melyeket egy hölgy mentett ki a Titani-cról... A könyv jellemzése – bár a fejezet olvasója számára eddigre már teljesen világos,

hogy egy fiktív könyv méltatásáról van szó – gyakran a valóban megírt monográfiára is érvényes megállapításokat tesz: „Barátságos stílusban van megírva (...), közérthető és mégis művelt, bővelkedik adatokban, de gondolatokban is”. És ami a leglényegesebb, az önéletrajzi-vallomásos jellegből adódó, szerzői önreflexiót sejtető kijelentés: „És a végén jobban fogom érteni, hogy ki vagyok én, az olvasó”. Az utolsó fejezet elbeszélője tehát többször játékosan összekacsint a monográfia olvasójával, hiszen miután rájöttünk, hogy a fiktív könyvről szóló rész a téma kimeríthetlenségét demonstrálja, arra is ráébredünk, hogy ez leginkább a valódi monográfia jellemzésére, az azzal való összevetésre ad jó alkalmat. Hiszen ahogyan a fiktív, úgy a valódi könyv is: „csupa kitérőből áll. Egyik téma hívja elő a másikat, egy-egy anekdota látszólag oda nem illő históriákat idéz az emlékezetbe, s a szerző úgy szövi a szöveget, mintha fogalma se volna logikai okságról vagy történelmi folytonosságról, mintha az olvasói szabadságot éppen az olvasói mesterségről való írással érzékeltetné”. Az „utolsó lap” és az „előzéklet” címbeli egymásra utalásának szimbolikus körkörösége, és így a téma végtelenségére, befejezhetlenségére utalás a monográfia záró mondataiban szövegszerűen is megjelenik: „Az olvasás világtörténetének nincs vége. Az utolsó fejezet és (...) a bőséges jegyzetanyag között szerzőnk néhány lapot üresen hagyott az olvasónak, hogy följegyezhesse további gondolatait az olvasásról, a hiányolt témákat, a találó idézeteket, az egyelőre még a jövőben rejtőző eseményeket és szereplőket”.

A vallomásos-önéletrajzi hangulatot megadó első és a témát kívülről szemlélő, egy fiktív könyv segítségével jellemző záró fejezet arányosan felépített, hús fejezetből álló esszésort keretez. Két főbb gondolati szára fűzi fel mondanivalóját Manguel: „Az olvasás aktusai” és „Az olvasó hatalma” című részek tíz-tíz fejezetnyi mondanivalót fognak át. Ez az arányosság és rendezettség azonban csak a tartalomjegyzékre tekintve érzékelhető, hiszen a könyvet olvasva egy-egy helyszínhez kötődő emlékezet, egy-egy anekdota asszociációi jelölik ki a haladás irányát, így a labirintus kuszasága és végtelenbe vesző jellege erősíti a könyv szemléleti elszántságát: a téma kimeríthetetlen és befejezhetetlen. Mindkét fő rész indításánál megengedi magának azt a játékoságot a szerző, hogy a kronologikus haladás képzetét keltse csak azért, hogy aztán ezt a fajta rendezettség igényét rögtön szertefoszlassa. Mindkét esetben az olvasástörténet kezdeteihez vezet minket, a Kr. e. 4. évezredbe előbb egy szíriai lelethez, majd a babiloni tájra, de csak azért, hogy asszociációi révén évezredekot ugorva hamarosan továbbálljunk.

Manguel többé-kevésbé önkényesnek tűnő problémacsomópontokat választott az olvasás aktusainak bemutatására, ugyanakkor – asszociációi révén – széles kultúrtörténeti háttérrel tekinti át témáját. A legkülönbélebb – a címek által kijelölt – megközelítésmódok, a korszakokat átugró asszociációk azonban gyakran oda vezetnek, hogy már tárgyalt témák, személyek, korszakok kerülnek újra és újra elő – igaz, merőben más megközelítésben. Ugyanez halmozottan igaz a második nagy egység kapcsán, hiszen „Az olvasó hatalma” fejezetei gyakran csak szemléleti különbséggel fejtik ki és folytatják a korábbi fejezetekben benne rejlő kérdéseket. Mindenesetre akár tudatos szerkesztői fogásnak is felfogható az, hogy a második rész indításánál – szinte hajszálpontosan a könyv közepén – Manguel újra, a korábinál is hosszabban elidőzik az olvasás kezdeteinél. Mintha újrakezdené az olvasás történeti tárgyalását az új nézőpontnak megfelelően. Ez az összefoglaló címben jelölt szemlélet („Az olvasó hatalma”) pedig azt a paradigmaváltást is érzékelteti, mely az irodalomtudományban – a szerzői intencióval szemben – a befogadó előtérbe kerülésével következett be. Manguel ezt így ecseteli: „Az olvasói szerep megteremtésével az író egyszerűs mind kinyilvánítja az író halálát. Hiszen ahhoz, hogy a szöveg végérvényessé váljék, az írónak vissza kell húzódnia, létezésének meg kell szűnnie. (...) Minden írás ki van szolgáltatva az olvasó nagylelkűségének.” Az olvasói hatalom kinyilvánítása arra ösztönzi Manguelt, hogy felvegye a harcot a történelem (és az olvasástörténet) során megmutatózó minden – vélt vagy valós – hatalmi megnyilvánulással szemben. Így a „modern” iro-

dalomelméletekre jellemző – feminista, marxista, liberális – szemléletmódok érvényesülnek könyvében a férfiuralom, a „klerikusi” és a társadalmi-politikai hatalom következetes megbélyegzésével. Ezen „hatalmi viszonyok” kapcsolódásai azonban néhol önellentmondásba kergetik Manguelt. Hiszen az olvasó számára fenntartott „hatalomról”, a befogadói szabadságról hangoztatott elveit olykor maga sem tartja be, például a vergiliusi negyedik ekloga keresztény allegorikus „átértelmezését” – jó adag anakronizmussal – nem tartja elfogadhatónak. Ugyanakkor pár oldallal később ő maga állapítja meg: „A szöveggel szembesülő olvasó olyan üzenetű tudja átformálni a szavakat, amelyek a szövegtől és szerzőjétől történelmileg független kérdést fejtenek meg a számára.” Majd: „az olvasó újraírja a szöveget (...) önmaga számára újraalkotja”. (3)

Szemléleti és műfaji sokszínűség jellemzi tehát az olvasás kultúrtörténetét tárgyaló mangueli művet, némi ellentmondásossága is ebből vezethető le. A személyes, önvallomásos jellegű, a tudományos értekezés és a szépirodalmi igény határán álló mű az esszé műfajának mintapéldányaként is megállja helyét. A montaigne-i iránymutatást („magam vagyok a könyvem anyaga”) betartva Manguel gondoskodik arról, hogy vallomásait, önéletrajzát más irodalomtörténeti életrajzok és tapasztalatok felé tegye nyitottá. Kultúrtörténeti tudását tudományos és szépirodalmi „szócikkek”, anekdoták, tudománytörténeti kuriózumok, ikonológiai elemzések, merész asszociációk teszik színessé. Az előforduló hibákra, tévedésekre a gondos szerkesztői és fordítói munka felhívja a figyelmet, sőt igen hasznos kiegészítésekkel, szakirodalmi javaslatokkal emeli a munka tudományos igényességét.

Az olvasás történetének tárgyalása nemcsak művelődés- és neveléstörténeti jelentőségű, hanem a neveléstudomány és a pedagógia mindennapjai számára is hordozhat fontos jelentést, hiszen az „iskolai tudás” egyik fontos összetevőjének történeti alakulására hívja fel a figyelmet. (4) A mangueli megközelítés egyik fontos, előremutató eleme, hogy az európai kultúrtörténeti fejlemények fontos részeként tárgyalja a muszlim művelődés eseményeit, közvetítői jelentőségét. (5)

Jegyzet

(1) A tanulmánykötetről (Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger [2000, szerk.]: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Balassi Kiadó, Budapest) írt recenziómat lásd: Rohály János (2002): Szöveg, olvasásmód: kultúrtörténet. *Iskolakultúra*, 1.

(2) Illich könyvéről (Illich, Ivan [2001]: *A szöveg szőlőkertjében. Kommentár Hugo de Sancto Victore didascaliconjához*. Gond – Palatinus Kiadó, Budapest) szóló recenzióm megjelenés előtt: Rohály János: *Szüret a könyvvilágon*.

(3) Manguel (1998): 214–216. és 219.

(4) Az iskolai tudás fontos összetevői a matematizáltság és a verbalizáció, ennek történeti vizsgálata a jelen jobb megértéséhez, és a jövőkép konstruálásához nélkülözhetetlen. Ld.: Géczai János: Művelődés- és/vagy neveléstörténet. In: Monok István (2003, szerk.): *A művelődéstörténet problémái*. MTA Művelődéstörténeti Bizottság – Balassi Kiadó, Budapest

(5) Az iszlám művelődés- és neveléstörténet fontosságára, a tanárképzésben betöltött szerepére Kéri Katalin is felhívja a figyelmet. Például: Kéri Katalin (2001): Az iszlám neveléstörténet kutatásának és tanításának szükségességéről. In: *Acta Paedagogica*, 2.

Alberto Manguel (2001): *Az olvasás története*. Park Könyvkiadó, Budapest.

Rohály János